

AMBER IN ARCHAEOLOGY

Proceedings of the Fifth International Conference on Amber in Archaeology,

Belgrade 2006

Уредници: Александар Палавестра, Курт Бек и Џоан Год

Издање Народног музеја у Београду, Београд 2009

352 стране са илустрацијама

Зборник *Amber in Archaeology. Proceedings of the Fifth International Conference on Amber in Archaeology* резултат је симпозијума одржаног од 2. до 7. маја 2006. године. Од 1982. међународни симпозијуми о ћилибару се одржавају сваке пете године и то увек у земљама које се налазе на „ћилибарском путу”, било да је реч о балтичким извориштима (Летонија 2001), средњоевропским раскрсницама (Мађарска 1982. и Чешка 1990) или значајним одредиштима на Медитерану (Италија 1996). Овај, пети по реду, симпозијум који је окупио стручњаке из различитих области али истог интересовања, из чак 16 земаља са три континента, одржан је у Београду, а част да га организује припала је Народном музеју. Идеја да се Пети међународни симпозијум о ћилибару одржи баш у Београду у тесној је вези с вишегодишњим пројектом на којем је проф. др Александар Палавестра, у сарадњи са Вером Крстић, вишим кустосом Народног музеја у Београду, радио, а који је крунисан монографијом *Мађија ћилибара* и изложбом истог назива, али и с дугогодишњим ангажовањем професора Палавестре у раду Међународног комитета за ћилибар, при Унији за праисторијске и протоисторијске студије, под чијим се окриљем ови симпозијуми и одвијају. Изложба *Мађија ћилибара* постављена је у Народном музеју у Београду у време трајања симпозијума, чиме се Народни музеј, као институција, активно укључио у његов рад, не ограничавајући се на пуку логистичку подршку његовом одржавању.

Зборник је тематски подељен у осам поглавља. Према раније установљеном редоследу прво поглавље посвећено је хемијским анализама ћилибара. У оквиру овог поглавља сазнајемо нешто више о провенијенцији ћилибара из Румуније на основу анализе рађене на инфрацрвеном спектроскопу (Curt W. Beck, Edith C. Stout, Suzanne Hanna Buck, „Provenience Analysis of Romanian Amber Artifacts by Infrared Spectroscopy”), резултатима упоредне анализе узорка смоле из хеленистичке амфоре и савремене смоле *Pinus Halepensis*, која се користи у производњи вина (Izabela Surowiec, Boyka Zlateva, Ana Olieva, „Chemical Analysis of the Resin Residue from the inner Walls of Hellenistic Time Amphorae by HPLC-DAD and HPLC-MS”) и могућностима које пружа електронски микроскоп у откривању аутентичности ћилибара (Barbara Kosmowska-Cerapanowicz, „Electron Microscopy of Amber”).

У свом раду Курт Бек са сарадницима анализара 60 узорака са територије Румуније за које се претпоставља да су израђени од ћилибара. Хронолошки су рангирани од бронзаног доба до византијског периода (XIV век с. е. – XI век н. е.). Већим делом (75%) потичу са локалитета из делте Дунава, док је мањи број (25%) из области Бузау и Брашов, у непосредној близини карпатских депозита руманита – румунског аутохтоног ћилибара. За 12 узорака установљено је да или немају органско порекло или их није било могуће идентификовати. Осталих 48 узорака су, сви до једног, ћилибар балтичког порекла! Овакав резултат истраживаче је навео на закључак да популације које су настањивале овај простор не само да нису користиле руманит (колико је за сада познато), већ и да, могуће је, нису ни биле свесне његовог постојања. Нова истраживања показале да ли су истраживачи у праву.

AMBER IN ARCHAEOLOGY

Proceedings of the Fifth International Conference on Amber in Archaeology

BELGRADE 2006

NATIONAL MUSEUM

Изабела Суровиец, Бојка Златева и Ана Илиева урадиле су упоредну анализу комада смоле нађеног у амфори за вино, датираној у IV–III век с.е., са локалитета Сборјаново, који је у хеленистичко време био највећи и најзначајнији политички и религијски центар трачког племена Гета, као и комада савремене смоле бора врсте *Pinus Halepensis* који расте у области Атике и користи се за ароматизовање чувеног грчког вина *Retsina*. Резултати HPLC-DAD и HPLC-MS анализа античке и савремене смоле показали су да је њихов хемијски састав врло сличан. Упркос томе што је реч о само два узорка, ауторке сматрају да се може донети закључак да су антички Грци користили исту врсту бора (*Pinus Halepensis*) за обогаћивање ароме вина која се и данас користи, као и да налаз из Сборјанова указује на трговачке контакте Тракије са грчким градовима тог времена и то не само када је о обали Црног мора реч, већ и о унутрашњости источних области Балкана.

У свом раду Барбара Космовска-Церановиц скренула је пажњу на могућност коју пружа електронски микроскоп у примарним и/или допунским истра-

живањима ћилибара. Испитивања су обављена на 23 узорка, међу којима је било како необрађеног и обрађеног чистог балтичког ћилибара, тако и природног ћилибара на којем је интервенисано подвргавањем високим температурама и пресовањем, али и имитације ћилибара и колумбијске копал смоле. На око 200 микрофотографија, које су начињене електронским микроскопом Philips XL 20, могле су се уочити јасне разлике у структури природног ћилибара у сировом стању, оног на којем је интервенисано загревањем и/или пресовањем и вештачких супстанци, али и открити неке од тајни кристала ћилибара, што указује на потребу да се истраживања у овом правцу наставе.

Следећих пет поглавља подељена су по географском критеријуму: од источнобалтичке области, преко централне Европе, југоисточне Европе и Медитерана до Далеког истока.

У другом поглављу, посвећеном области из које ћилибар потиче можемо прочитати три рада која нас упознају са променама у употреби ћилибара у бронзано доба Естоније и околних земаља (Mirja Ots, „Changes in the Use of Amber in Estonia and the Neighbouring Countries in the Bronze Age”), о депресији језера Луба-

Са промоције Зборника у аидријуму Народног музеја 23. јун. 2009:
А. Палавештра, В. Јовић, Ц. М. Тоџ

на као центру обраде ћилибара у неолиту Летоније (Ilze Loze, „Lake Lubans Depression as Centre of Late Neolithic Amber Working”) и ћилибару у источнобалтичком региону током римског гвозденог доба (Audrone Bliujiene, „Amber in the Eastzern Baltic Region During the Roman Iron Age. Some Aspects of Barbarian Fashion”).

Мирја Оц је истраживала промене у употреби ћилибара у Естонији и суседним земљама у бронзано доба и епохама које су му претходиле. Уочила је да је у бронзано доба опала употреба ћилибара, али да је истовремено његов извоз, односно размена за метал са западном и јужном Европом, био у порасту. Мирја Оц поставља питање коме је шта било потребније – јужној Европи ћилибар или северној метал и долази до закључка да је северној Европи метал био неопходно потребан, а да је јужна Европа прихватила ћилибар не као неопходну, већ престижну робу вредну размене. Своје закључке – за које налази упориште и у ранијим истраживањима¹ – поткрепљује подробном анализом појаве необрађеног и обрађеног ћилибара у бронзано доба и пре њега на простору Естоније, наглашавајући да познати при-

¹ E. Šturms, *Die Älteste bronzenezeit im um, Vorgeschichtliche Forschungen*, 10, Berlin, Lipzig 1936.

мерци необрађеног ћилибара (који се, иначе, у природном стању у Естонији не може наћи) потичу углавном из утврђених насеља у којима је регистрована обрада бронзе, као и да се таква насеља по правилу налазе на важним комуникацијама, како копненим тако и речним, што им је омогућавало контролу трговине.

Илзе Лозе, свакако један од најпосвећенијих истраживача ћилибара у области Балтика, овога пута скреће пажњу на изузетно значајан налаз неолитске радионице за обраду ћилибара на локалитету Абора, сагледавајући га у ширем контексту области депресије језера Лубана у Летонији и поредећи је с другим, од раније познатим радионицама, као што су Швентоји у Литванији или Жулави, област у доњем делу Вистуле у Пољској. Упоредном анализом ћилибара, И. Лозе је дошла до закључка да су, највероватније, управо из радионице у Абори локална насеља снабдевана ћилибаром, који је имао сасвим посебну улогу у заједницама настањеним у депресији језера Лубана. Пажљиво обрађени комади ћилибара не само да су представљали престижне објекте у поседу локалних моћника, већ су били предмет екстензивне мреже размене међу припадницима социјалне елите сродних култура. Ћилибар је, у тој размени, служио и као еквивалент за кремен, што га је чинило витално значајним за прибављање квалитетних сировина неопходних за производњу оруђа.

Аудроне Блиујиене у свом раду се осврнула на неке аспекте „варварске” моде сагледане кроз примере композитног накита источнобалтичког региона (Литванија, Летонија, Естонија) у који су инкорпорирани и перле од ћилибара, а припадају периоду тзв. римског гвозденог доба.² У ово време ћилибар је у источнобалтичким областима ретко коришћен. Нешто већа употреба забележена је крајем II и почетком III века, али је процес ипак остао маргиналан, мада је то време познато као златно доба у развоју балтичких заједница. Иако, на први поглед, овакав податак може звучати парадоксално, могуће објашњење лежи у чињеници да је нагли економски развој балтичких култура, омогућен управо трговином, у којој је ћилибар морао имати значајно место,³ допринео стварању елите која, увек и свуда, свој статус потврђује поседовањем тешко доступних предмета, у овом случају накитом од стакла, стаклене пасте и емајла, док је приступачни ћилибар остао у другом плану.

Трећи тематски блок посвећен је централној Европи, незаобилазном простору у ширењу ћилибара ка југу, до одредишта на обалама Средоземља (Janusz Czebreszuk, „The Northern Section of the First Amber Trail. An Outline of Significance for Civilization Development”, Klara Markova, Susanne Stegmann-Rajtar, „Amber in the Context of Cultural Interactions in the Carpathian Basin in the Early Iron Age”, Calin Ghemis, „Amber Discoveries from Transylvania” i Jan Bouzek, „The Amber Tradition and the Baltic-Black Sea Amber Route”).

Савремена археолошка наука јасно се одредила према појму „ћилибарског пута”, дефинишући га више као парадигму, археолошку метафору, него као прецизно утврђену трасу.⁴ С тога се за текстове објављене у овом поглављу може рећи да се баве северним и источним правцима промета ћилибаром, пре него северним и источним ћилибарским путевима. Зато је сасвим разумљиво да у закључку свог рада Јануш Чебрешук констатује да је историја ћилибарског пута дуга и компликована. Ипак, Чебрешук издваја „преломни” тренутак у раном бронзаном добу централне Европе (између 1200. и 1000. г. с. е), када ћилибар почиње да се шири ка југу. Оно што заокупља његово размишљање и представља изазов за даља истраживања јесте питање како је потреба за поседовањем једне овако специфичне сировине изражена у заједницама на једном крају континента могла озбиљно да утиче на живот људи на његовом другом крају у тако дубокој праисторији. То је питање

² Реч је о периоду од I до III века, који у локалним оквирима источнобалтичког региона још увек носи карактеристике пра-историјске, гвозденодопске културе.

³ Више о ћилибару у римско доба: А. Палавестра, Римски ћилибар, у: А. Палавестра, В. Крстић, *Магија ћилибара*, Народни музеј, Београд 2006: 69-77.

⁴ А. Палавестра, Ћилибар у археологији, у: А. Палавестра, В. Крстић, *Магија ћилибара*, Народни музеј, Београд 2006: 38.

које свакако заокупља и све остале истраживаче ћилибара, па ћемо њихова даља открића с интересовањем пратити.

Клара Маркова и Сузане Стегман-Рајтар, као и Калин Гемиш и Јан Боузек, своја истраживања посветили су такозваној источној грани „ћилибарског пута”. К. Маркова и С. Стегман-Рајтер резултатима својих истраживања допуњују комплексну слику појаве ћилибара раног гвозденог доба у Карпатском басену, сагледавајући је у ширем контексту културних интеракција на овом простору. Свој допринос теми дао је и К. Гемиш мапирањем налаза ћилибара у Трансилванији, док је Ј. Боузек повезивањем традиционалне употребе ћилибара (за израду накита, у медицини) и балтичко-црноморског пута покушао да пружи пресек досадашњих сазнања о ћилибару, указујући на потребу поновног читања античких извора, који би, узимајући у обзир нове налазе и нова сазнања, могли да баце ново светло на питање како се и зашто „источни ћилибарски пут” уопште развио.

Наредно поглавље, посвећено југоисточној Европи, могло би бити и најзанимљивије за домаће читаоце јер се директно односи на простор од интереса за наше истраживаче, поготово имајући у виду чињеницу да је мало оних који се ћилибаром као материјалом и објектом (функционалним, култним и симболичким) баве.⁵ Због тога сматрам да је велика штета што је релативно мали број истраживача са простора југоисточне Европе искористио прилику да учествује на симпозијуму одржаном 2006. године у Београду и што су неки од изнетих реферата изостали у овој публикацији.⁶

Мартина Блечић је у свом раду „The Significance of Amber in the Kvarner Region” систематизовала налазе ћилибара у области Кварнера и острва Кварнерског залива истичући њихов значај у ширем контексту континенталне и медитеранске Европе током I миленијума с.е., док нам је Зилка Кујунџић-Вејзагић још једном скренула пажњу на изузетне налазе ћилибара са локалитета Језерине и Рибич код Бихаћа („Amber from the Japod Necropolises of Jezerine and Ribić near Bihać”).

Изузетно занимљив и сасвим нов приступ питању односа међу припадницима елита палеобалканских заједница централног Балкана и унутар њих, пружио нам је Александар Палавестра („Fragmentation of Amber Necklaces in the Central Balkans Iron Age”). Аналитичким сагледавањем броја и облика ћилибарских перли у гробним целинама кнежевских гробова у Атеници и у налазу из Новог Пазара, а имајући у виду претпоставке о томе како су сетови композитног накита могли изгледати,⁷ А. Палавестра уочава правилност у расподели перли одређеног облика у женском и дечјем гробу у Атеници, као и упадљиву сличност у изради ћилибарског накита из Атенице и Новог Пазара, која упућује на исту радионицу, можда чак и истог мајстора. Палавестра ову појаву објашњава феноменом фрагментације, појавом која одражава принцип „задржавања кроз давање”,⁸ који је у светској антропологији добро познат, али је у српској археологији овом приликом први пут разматран.

Диана Гергова је дала преглед ћилибарских предмета из Тракије („Amber in Ancient Thrace”), са посебним освртом на фасцинантни влчитрски налаз. Осврћући се на њихову антрополошку димензију, Д. Гергова се практично надовезује на разматрања А. Палавестре, потврђујући став да контекст у којем су ћилибарски предмети налажени може да нам укаже на могуће путеве решавања социо-културних проблема у изучавању палеобалканских заједница.

Поглавље посвећено Медитерану почиње прегледом налаза ћилибара бронзаног и гвозденог доба у Италији као престижне робе и социјалног индикатора („Amber as Prestige and Social Indicator in Late Prehistoric Italy”) из пера

⁵ У српској археологији Александар Палавестра већ деценијама је једини истраживач и тумач ћилибара и предмета израђених од овог материјала.

⁶ Реферат Лидије Бакарић и Борута Крижа о ћилибару гвозденог доба у Лици и Долењској.

⁷ A. Palavestra, A Composite Amber Jewelry set from Novi Pazar, *Amber in Archaeology*, Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology, Talsi 2001 (C. W. Beck, I. B. Loze, J. M. Todd eds.), Riga 2003: 213–223; S. Bianco, L'ambra nelle vallate della Basilicata ionica, *Magie d'ambra, amuleti e gioielli della Basilicata antica*, Potenza 2005: 85–109.

⁸ A. Jones, A Biography of Colour: Colour, Material, Histories and Personhood in the Early Bronze Age of Britain and Ireland, *Colouring the Past* (A. Jones, G. Macgregor eds.), Cambridge 2002: 168, 166.

Нучије Негрони-Катакјо (Nuccia Negrini Catacchio), доајена међу истраживачима у овој области. Након исцрпне анализе, ауторка закључује – чиме се прикључује закључцима А. Палавестре и Д. Гергове и на њих се надовезује – да је ћилибар као део раскошних ансамбала композитних украса током последња два миленијума старе ере био статусни симбол предримских и нехеленских заједница на Апенинском полуострву.

О, могло би се слободно рећи, најзначајнијем открићу када је о ћилибару реч – етрурском радионичком центру у Верукију у северној Италији и можда најинтригантнијим ћилибарским предметима – композитним фибулама са малим „скривницама” са истог локалитета писала је Патриција фон Елес са сарадницама (Patrizia von Eles, Monica Zanardi, Micol Siboni, „Verucchio: a Center for Amber Craftmanship and Distribution in Iron Age Italy”). Центар у Верукију представља не само занатско, већ и уметничко средиште за израду ћилибара у овом делу Апенинског полуострва. Значај Верукија огледа се и у изузетно и неочекивано добро сачуваним другим органским материјалима, као што су кост и слоновача, па чак и дрво, текстил, кожа и остаци хране. Сахрањивање у Верукију познато је на основу више од 500 гробова распоређених на четири некрополе (Lavatoio, Moroni, Le Pegge, Lippi), од којих ниједна до данас није у потпуности истражена, иако се за њихово постојање зна од XVII века, а вршена су и археолошка ископавања (од 1969. до 1972). Због тога зачуђује податак да је овај комплексни радионички центар тек недавно заузео значајније место у археолошкој литератури, али и тада селективно. Ауторке критикују овакво стање. Ипак, нова истраживања започета 2005/06, као и залагање институција заштите (Soprintendenza) да се до сада прикупљени подаци систематизују и публикују, уливају наду да ћемо ускоро имати прилике да о Верукију стекнемо целовитију слику, која ће, очекујемо, бацити ново светло на већ усвојене представе не само о техникама обраде ћилибара, већ и о његовом месту и значају у социо-културним оквирима гвозденог доба Италије.

У битку за промену уврежених схватања упустила се и Лариса Бонфанте (Larissa Bonfante, „*Observations on Amber Artifacts in Italy and the Orientalizing Period*”), доводећи у питање многе стереотипе везане за место и улогу ћилибара на Апенинском полуострву, улогу феничанских трговаца у његовој дистрибуцији, али и радионица на северу и југу Италије и њихову везу са западним Балканом.

Сам по себи, ћилибар је егзотичан материјал који је одувек побуђивао посебну пажњу. Онај балтички, који спада међу најстарије и најквалитетније на свету и у самој Европи, изазива интересовање истраживача, а када се пронађе у гробници кинеске принцезе из династије Лиао (907–1125) његова егзотичност достиже врхунац: како у изузетној и специфичној обради, тако и у покретању питања како се и када такозвана „источна грана ћилибарског пута” ширила кроз историју. О овим, изузетно занимљивим налазима писала је Шу Шиаодонг (Xu Xiaodong, „*Multi-cultural Characteristic of Liao Amber and the Source of Row Material: Amber from the Tomb of Princess Chen and Her Consort*”).

Своја филозофска размишљања о ћилибару заснована пре свега на налазима са локалитета западног Балкана, а подстакнута и вођена структуралним постулатима савременог америчког архитекте Кристофера Александера саопштила нам је Џоан М. Тод (Joan M. Todd) кроз своја два текста: „*Thinking about Amber and the Pivotal Role of the West Balkans*” и „*Can We See What Thales Saw? Developing a Vocabulary for Amber Artifacts Using Alexander’s Fifteen Fundamental Properties*”.

Џоан Тод је, пре свега, предани истраживач и аналитичар ћилибара, а потом и искрени заљубљеник у овај изузетни материјал према коме има сасвим специфичан однос. Љубав према ћилибару пренела је и на свог недавно преми-

нулог супруга Хала Тода, познатог позоришног редитеља, с којим је донирала средства за публикување овог зборника. Џоан Тод пресудно је утицала и да Фулбрајтова фондација подржи одржавање симпозијума о ћилибару 2006. године у Београду.

Друго велико име светске ћилибарске асоцијације је, такође недавно преминули, професор Курт В. Бек, хемичар, истраживач светског гласа, оснивач и дугогодишњи директор истраживачке лабораторије за ћилибар Васар колеџа у држави Њујорк (САД), заслужан за проналазак недеструктивне методе анализе ћилибара – инфрацрвене спектроскопске анализе. Њему је Џоан Тод, у име свих сарадника, пријатеља и поштовалаца, посветила дирљиву опроштајну поему „The Baltic Shoulder and the Double Bond”. Курт Бек је, као један од уредника овог зборника, до последњег дана активно учествовао у његовој припреми. Није дочекао његов излазак. Може се слободно рећи, иако то није нигде наглашено, да су *Акџа Пеџе међународне конференције о ћилибару* посвећена Курту. В. Беку и његовом немерљивом доприносу у овој области.

Последње, осмо поглавље чини комплетна библиографија радова који директно или индиректно говоре о ћилибару, а њу је саставила Хелен Хјуз-Брок (Helen Hughes-Brock). У библиографији се налазе радови објављени од 2000. године, као и неки објављени пре тога, а које ауторка није имала прилике да види и укључи у библиографију објављену 2003. у Зборнику из Талсија. Исцрпна библиографија, која чини круну сваког зборника посвећеног ћилибару у археологији, а коју Хелен Хјуз-Брок посвећено и педантно прикупља годинама, да би је периодично поделила са колегама, драгоцен је и незамењив извор информација за све истраживаче.

Београдски зборник употпуњују и 25 табли илустрација у колору, списак учесника симпозијума у Београду и уводни текст уредника А. Палавестре.

За истраживаче који се баве ћилибаром овај зборник представља исцрпан преглед нових сазнања у овој области, стечених између два симпозијума. За читаоце чија ужа специјалност није ћилибар *Акџа Пеџе међународне конференције о ћилибару* могу бити занимљиво, па чак и узбудљиво штиво, које ће их за овај изузетан материјал заинтересовати и привући њихову пажњу, онако како је то *електрон* својим природним и метафизичким својствима миленијумима чинио са свима који су с њим долазили у контакт.

Биљана Ђорђевић
Народни музеј у Београду

ПРИЛОЗИ ИСТРАЖИВАЊУ
ЗЛОЧИНА ГЕНОЦИДА И РАТНИХ ЗЛОЧИНА
Зборник радова, Музеј жртва геноцида, Београд 2009, 292 стране

С обзиром на значај проблематике злочина и укупна страдања српског и других народа, пре свега Јевреја и Рома, током Другог светског рата, очекивало би се да је то једно од основних поља истраживања већег броја научника историчара и да се на прикупљању свих података везаних за ову проблематику ангажују бројни стручњаци из других области. То, нажалост, није случај. Ако изузмемо поједине теме на пројектима у научним институтима, пре свега у Институту за савремену историју, који је својевремено имао један велики пројекат везан управо за ову проблематику, њом се као својом главном делатношћу бави само Музеј жртва геноцида и неколицина његових вредних истраживача. Треба имати у виду да њихов

рад није само истраживачки, него да обухвата и прикупљање историјских извора, организовање научних скупова, изложби, као и публикување радова. У новом тематском броју Годишњака Музеја жртава геноцида су објављени не само радови сарадника Музеја жртава геноцида, него и рад Силвије Крејаковић, вишег кустоса Народног музеја Краљево. Треба се надати да је то знак стварања мреже институција или делова већ постојећих институција које се баве истом проблематиком, чиме би се послови на истраживању, научној обради и публикувању резултата истраживања злочина организовали на много широј основи.

Два рада у Зборнику се односе на страдања у Другом светском рату на подручју фашистичке Велике Хрватске (Независне Државе Хрватске). Први од њих је рад Јована Мирковића, вишег кустоса Музеја жртава геноцида, под насловом „Хронологија злочина април – август 1941. године – докази о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске” (11–78). О злочинима НДХ написан је већи број радова различите вредности и изворне заснованости, али је само у мањем броју радова експлицитно приказана геноцидна основа злочина које је спроводила ова држава. Аутор је сигурно један од најбољих познавалаца поменуте проблематике у нас, о чему сведочи већи број објављених научних и стручних радова. У свом раду је користио све најзначајније објављене изворе и релевантну литературу о овој теми, тако да је проблем о којем се у раду расправља приказан у свој својој комплексности. Осим објављеним изворима и литературом, аутор се користио и Базом података Музеја жртава геноцида, која се непрекидно допуњава и употпуњује. Јасно је наглашено да је терористички и тоталитарни програм усташке организације, представника екстремног хрватског национализма, претворен у државну политику која је доследно спровођена током целог периода постојања те државе.

Управо чињеница да је аутор успео да злочине у овој држави прикаже као саставни и битни део њене политике на чијем спровођењу су се ангажовали, у различитој мери и на различите начине, практично сви органи власти, даје посебну вредност раду. Разуме се да су се на томе ангажовали пре свега органи полиције и војске, односно усташка организација, која је по узору на нацистичку Немачку, вршила пуну контролу државних органа. Иако та контрола није могла у потпуности да обухвати и хрватску војску, аутор је показао да су сви органи државне принуде успешно сарађивали на спровођењу главног државног циља: стварању велике и етнички „чисте” Хрватске. Сем уништења једне трећине сопственог становништва, Срба, на „расној” основи спровођено је и потпуно физичко уништење Јевреја и Рома (не и Рома муслимана). Највећи део рада посвећен је примерима злочина који носе обележја злочина геноцида.

Сасвим оправдано, аутор је истакао основно обележје геноцида: намеру да се уништи нека група и план о спровођењу злочина, јавни или тајни. Показало се да је то у НДХ била сасвим јавно прокламована политика, која је требало да послужи што већој мобилизацији хрватског и муслиманског становништва које би учествовало у потпуном уништењу национално и „расно” непожељних Срба, Јевреја и Рома. Аутор је изнео поједине примере таквог јавног позива на геноцид, при чему је истакао и изузетно негативну улогу римокатоличког свештенства, чије је подстрекавање на покољ православних Срба имало изузетно велики одјек у претежно аграрној хрватској друштвеној структури. Изнесени примери масовних покоља показују да ни поједини муслимански свештеници нису по крволочности заостајали за римокатоличким. Аутор је затим изложио прве мере које су донеле друштвену изолацију „непожељних” категорија становништва, чему је следило њихово физичко уништавање. Следи хронолошки преглед масовних злочина током прва четири месеца постојања НДХ, који несумњиво сведоче да је реч о злочину који има сва обележја геноцида. Овде треба истаћи још једну одлику рада: о појединим злочинима навођено је по неколико историјских извора различите провенијенције, најчешће хрватске, немачке, па и италијанске, тако да о њему може да се стекне релативно целовита слика.

Иако је у свом раду аутор обрадио само злочине почињене првих месеци постојања НДХ, приказ ужасних резултата спровођења ове политике не би могао да се схвати без квантификација, тј. без резултата пописа жртава рата и прорачуна до којих се дошло математичко-статистичким путем. И поред свих међусобних разлика, ови подаци показују колике су биле размере злочина усташке државе, чиме је недвосмислено потврђен њихов геноцидни карактер.

Аутор је овим радом показао да је и током првих месеци постојања НДХ обим и карактер њених злочина имао све одлике геноцида, онако како га је дефинисало међународно право после Другог светског рата. За разлику од свог идеолошког и политичког узора, нацистичке Немачке, усташка НДХ је свој геноцидни програм спроводила у оквирима сопствених граница, према сопственом становништву које је због своје националне, верске и „расне” припадности осуђено на уништење. Тако је овај *magnit crimen* постао један од главних историјских феномена Другог светског рата на простору Југославије без чијег разумевања он не може да се у потпуности сагледа.

Драган Цветковић, виши кустос Музеја жртава геноцида, у свом раду под насловом „Босна и Херцеговина – нумеричко одређење људских губитака у Другом светском рату” (79–156) дао је исцрпан и крајње егзактан приказ ужасних страдања на простору једног дела фашистичке НДХ, у Босни и Херцеговини. У уводним деловима свог рада аутор је дао детаљан приказ напора да се после завршетка Другог светског рата уради оно што није урађено ни после Првог светског рата: да се изврши попис жртава и процене људски губици Југославије у рату. Показало се да је то посао који никада није обављен на задовољавајући начин. Тиме су отворене могућности за разне злоупотребе и политичке манипулације, чему смо сведоци били током разбијања југословенске државе крајем осамдесетих и деведесетих година.

Као и други истраживачи из Музеја, Драган Цветковић је ангажован на ревизији пописа жртава рата извршеног 1964. И поред свих недостатака, тај попис је једина поузданија изворна основа на којој може да се гради подухват утврђивања свих страдалих током Другог светског рата у Југославији. У овом раду аутор се ограничио на простор Босне и Херцеговине, која је током рата била саставни део усташке Хрватске, која је своју геноцидну политику на овим просторима спроводила у највећем могућем обиму. То показује и ово истраживање, јер су Срби у апсолутним бројевима били највеће жртве, тј. да су свуда, осим у источној Босни, имали двотрећинску већину међу жртвама. При томе су неки крајеви посебно били на удару. Највећа страдања претрпела је Босанска Крајина, у којој су Срби сачињавали 93,40 % свих жртава. У релативном односу, међу убијенима највише је било Јевреја, 98,64%.

Све ово је у складу са осталим историографским истраживањима, која овим добијају сасвим егзактну основу. Аутор је заиста свестрано и исцрпно изнео све показатеље о броју структури страдалих, регионалном распореду, хронологији, начину на који су изгубили живот, као и о починиоцима, тако да су његови закључци уверљиви и поуздани и доводе у питање неке доскоро уврежене стереотипе, пре свега онај по којем су окупаторске снаге биле највећи починиоци злочина. Показало се да су међу идентификованим починиоцима злочина већином били припадници оружаних формација усташке Хрватске, 80,11%. За њима далеко заостају припадници немачке војске 11,88%, затим припадници војних формација Југословенске војске у отаџбини (четника) 6,85%, док су испод једног процента припадници италијанских и осталих оружаних формација. Аутор је своју истраживачку основу спустио и на нижи ниво од регионалног, на општински ниво, износећи неке карактеристичне примере: Фочу, Сарајево, Босанску Дубицу и Сребреницу. Када је реч о Сребреници, треба истаћи да је међу страдалима 70,6 % Срба, око 28 % Муслимана и мање од два процента осталих.

Најновије страдање на Косову и Метохији у периоду од оружане побуне Албанаца 1998. до 2006. године тема је веома обимног и исцрпног истраживања вишег кустоса Музеја жртава геноцида Ненада Антонијевића под називом „Страда-

ње Срба и других неалбанаца на Косову и Метохији (1998–2006)” (157–247). Треба истаћи да се аутор већ годинама бави проблематиком страдања на подручју Косова и Метохије, како у Другом светском рату, тако и у најновијем периоду. Рад је заснован на разноврсним изворима, различите провенијенције, али су сви високог степена веродостојности. Стога је рад поуздана основа за све који желе да се упознају са проблематиком најновијих злочина на Косову и Метохији, па и за оне који треба да граде националну политику према овом горућем проблему.

Рад Ненада Антонијевића је подељен на тематске и хронолошке целине из којих јасно може да се закључи шта је био и остао основни циљ албанског националистичког покрета на подручју Косова и Метохије: елиминисање, на један или други начин српског и осталог неалбанског становништва, затирање трагова његовог постојања и историје или његово претварање у сопствену историјску и културну баштину. Већ деценијама смо сведоци појединих фаза остваривања овог дугорочног плана, чијем финалу управо присуствујемо. Најважније етапе његовог остварења већ су идентификоване, великим делом и историографски обрађене, али тек са овом студијом колеге Антонијевића добијамо једну конзистентну и на поузданим изворима засновану слику о начину, средствима и резултатима најновије фазе спровођења тог дугорочног плана. У прилогу је „Списак отетих и несталих Срба и других неалбанаца за чије су отмице и нестанак одговорни албански терористи (ОВК и друге формације)” (216–246), на којем је 675 имена мушкараца, жена и деце.

Својеврстан парадокс је да су планови о Великој Албанији давно јавно прокламовани и да су они остваривани у различитим историјским околностима практично без већих отпора. Потпуно је јасно да се они и данас остварују у оквиру ширих геостратешких пројекција. Да ли ће Србија успети да се носи са овим проблемом умногоме зависи управо од научних показатеља о томе шта се догађало и шта се тренутно догађа на Косову и Метохији. Значајан прилог томе свакако је рад Ненада Антонијевића који показује да некада апсолутизована „теорија дистанце” не мора и не сме да буде препрека за историографска истраживања, која су једина поуздана основа за грађење озбиљне политике.

Силвија Крејаковић, виши кустос Народног музеја Краљево, у свом раду под насловом „У спомен на жртве немачког злочина у Краљеву октобра 1941.” (249–281) дала је не само исцрпан приказ најважнијих догађаја и околности под којима се десио један од највећих злочина немачких окупационих снага у Србији у Другом светском рату, него и све релевантне чињенице о историјским изворима и историографским радовима о овом догађају и његовој рецепцији у јавности. Ауторка је истакла да је упоран рад низа истраживача на прикупљању историјских извора и достојном представљању овог злочина крунисан стварањем електронске базе података и тематске поставке о стрељању у оквиру нове сталне поставке Народног музеја у Краљеву, као и формирањем Поменика, писаног споменика жртвама у оквиру сталне музејске поставке.

У излагању Силвије Крејаковић може да се препозна повест односа према жртвама Другог светског рата и на другим стратиштима масовних злочина. Главна одлика тог односа била је коришћење у политичке сврхе, идеологизација и својеврсно „такмичење” у броју жртава. Пример злочина у Краљеву је показао да је бројка од 6.000 жртава доскоро била недодирљива, тако да су напори истраживача да се утврде сви најважнији подаци, међу њима и број убијених, били скопчани са одређеним ризицима. У овом раду се види и како је текао процес ослобађања истраживача од стега политике и како се данас представља злочин у Краљеву октобра 1941. У складу са савременом музеолошком праксом, уз остало и оном примењеном у музеју холокауста у Јад Вашему у Јерусалиму, тежиште музејске поставке о злочину је на личности убијеног. При томе је жртва представљена као део колективитета, породичног и друштвеног, који је масовним злочином претрпео ненадокнадив губитак. Успостављена је неопходна равнотежа између личног и заједничког, појединца и колектива, при чему су коришћена сва најважнија савремена музеолошка средства.

Тематски зборник Годишњака Музеја жртава геноцида завршава се радом Ненада Ђорђевића, кустоса Музеја „21. октобар” – Спомен-парка „Крагујевачки октобар” под насловом „Крагујевачка трагедија у престоничкој штампи 1945–1947. године. Политичка злоупотреба великог ратног злочина” (287–292). У овом релативно кратком раду приказан је један важан аспект јавне рецепције злочина у Крагујевцу извршеног од стране немачких окупационих снага октобра 1941. Аутор је уверљиво показао да је овај злочин послужио као погодно средство за остваривање неких од главних политичких циљева нове комунистичке власти. То се пре свега односи на дискредитацију четничког покрета Драже Михаиловића, односно на својеврсну потврду пресуда које су изречене њему и другим руководиоцима на суђењу у Београду јуна/јула 1946. Анализом два централна дневна листа, *Борбе* и *Полицике*, аутор је показао да су Михаиловић и његов покрет окривљени и за трагедију у Крагујевцу. Тада се и ustalila бројка о 7.000 убијених, која ће наредних деценија постати недодирљива.

Милан Кољанин
Институт за савремену историју Београд

ЈАМАЛ, ХИЉАДУГОДИШЊЕ ТРАДИЦИЈЕ У САВРЕМЕНОЈ КУЛТУРИ

Аутор изложбе: Људмила Липатова, Музејски комплекс Шемановски,
Салехард, Русија

Народни музеј Краљево је у оквиру међународне културне сарадње 15. септембра 2009. године представио гостујућу изложбу *Јамал, хиљадугодишње традиције у савременој култури* аутора Људмиле Липатове, кустоса Музејског комплекса Шемановски из руског града Салехарда. Сарадња је започела у пролеће 2008. године, када је екипа телевизије *Арктика* из Салехарда, предвођена директором Петром Казанцевим, а на иницијативу Небојше Ђосовића, дошла у Краљево да би снимила документарни филм о историји града. Тада су посетили Народни музеј у Краљево и договорили почетак сарадње ове две културне институције. После неколико месеци договорено је да изложба *Јамал, хиљадугодишње традиције у савременој култури* гостује у краљевачком музеју септембра 2009. године.

Детаљ са отварања изложбе
*Јамал, хиљадугодишње
традиције у савременој култури*,
Народни музеј Краљево,
15. септембра 2009. године

Ова изложба фотографија и предмета из свакодневице приказује живот номадских и полуномадских аутохтоних народа на северу Русије, у области Јамало – Ненетског округа. Начин живота Ненаца, Сељкупа, Ханта и Манса у протеклих неколико миленијума се мало променио. Промене су интензивније последњих 50-ак година и условљене су индустријализацијом тог дела Русије, експлоатацијом резерви земног гаса и нафте, којих на Јамалском полуострву и у суседним областима има у изобиљу. Данас се број припадника споменутих номадских народа са севера Русије креће од неколико стотина до неколико десетина хиљада. И они су пример ишчезавања народа и читавих средина, руралнијих од свог окружења, које је присутно свуда у свету, од Амазоније и Северне Америке, преко Африке и Океаније.

Део поставке изложбе
Јамал, хиљадугодишње
традиције у савременој култури
Народни музеј Краљево

Изложба се састоји од 5 целина:

– *Мушкарац и жена*, говори о строгој подели послова на мушке и женске (мушкарци се старају о крдима јелена, иду у лов, обезбеђују храну, док жене намештају шаторе, старају се о деци, чувају ватру и сл.);

– *Одгајање деце*, илуструје како се она од малена припремају за живот у суровим условима северне поларне климе (дечаци уче да лове, воде крда јелена, уче како да обезбеде храну за породицу, а девојчице како да се старају о млађима, да постављају чуму, сакупљају дрва, одржавају ватру);

– *Јелен (ирвас)*, ова животиња представља нераскидив део живота човека и природе и у тим пределима сурове климе он је најзначајнији за људски опстанак (свакодневни извор хране, одеће и обуће, оружја, оруђа, предмета сакралне намене, украса, рукотворина, сувенира који се продају туристима);

– *Свадбени обичаји* осликавају припремање младе за венчање, долазак младожење и сватова по младу, свадбену гозбу, разне обичаје и веровања везане за свадбе.

– *Религија* је најзаступљенија целина. На фотографијама су представљена свештена места – идолишта (обично стене, камење чудног изгледа, језера, дрвећа, острва), затим начини сахрањивања покојника (најчешће се сахрањују испод чамаца на земљи, јер је грех сахрањивати их у исту), идоли налик луткама са упроштеним ликовима који се срећу у њиховим шаторима (чумама). Идолишта, начини сахрањивања, веровања у духове и сени предака приказују њихову исконску, политеистичку, шаманску религију народа Јамала. У њиховим чумама се често срећу и хришћански симболи, крстови, иконе светог Николе, заштитника путника, номада, у овом случају њиховог заштитника. Ова појава, као и појава крстова на гробовима, говори о све присутнијем дуализму, мешању шамани-

зма и православног хришћанства. Покрштавање ових номада започело је још крајем 17. века, када је руски цар Петар Велики свим силама покушавао да спречи продор других религија на тло Русије, пре свега ислама и будизма са Далеког истока. Мисионарство је посебно било јако крајем 19. века. Иван Семјонович Шемановски, по коме је и Музејски комплекс у Салехарду добио име, био је један од хришћанских мисионара на Јамалу крајем 19. и почетком 20. века. У Галерији Народног музеја Краљево Људмила Липатова је 17. септембра 2009. године одржала предавање на тему *Христијанизација Јамала*, говорећи о првим хришћанским мисионарима и најзначајнијим храмовима у том делу Русије.

Интересовање за изложбу *Јамал, хиљадугодишње традиције у савременој култури* у Краљеву је било велико, јер краљевачка, па и јавност у Србији уопште, врло ретко има прилику да упозна начин живота, обичаје, историју и етногенезу, поднебље народа који нам нису блиски. Ово је само један покушај упознавања традиција, култура, начина живота који се разликују од наших, са поруком да се само стварањем колективне свести о проблему нестанка и утапања примитивнијих култура у савременије културне токове, може доћи до решења истог.

Изложба је у фебруару и марту 2010. године гостовала у Народног музеју Трстеник и Народног музеју Крушевац.

Олеџ Романов
Народни музеј Краљево

СПИСАК АУТОРА

др Михаило Војводић
дописни члан САНУ, Београд

проф. др Душан Михаиловић
Филозофски факултет Београд

мр Вера Богосављевић-Пејровић
музејски саветник, Народни музеј у Београду

проф. др Радивој Радић
Филозофски факултет Београд

проф. др Драган Војводић
Филозофски факултет Београд

мр Бојана Миљковић-Кашчић
Историјски институт Београд

Марина Лукић-Цвејић
историчар уметности – саветник, Завод за заштиту споменика културе Краљево

доц. др Славиша Недељковић
Филозофски факултет, Ниш

Драган Драшковић
музејски саветник – историчар, Народни музеј Краљево

Силвија Крејаковић
виши кустос – историчар, Народни музеј Краљево

др Костиа Николић
Институт за савремену историју, Београд

др Бојан Димитријевић
Институт за савремену историју, Београд

Слађана Сјасић
кустос – археолог, Народни музеј Краљево

Марија Алексић-Чеврљаковић
археолог, Завод за заштиту споменика културе Краљево

Драга Миловановић
виши архивиста – историчар, Историјски архив Краљево

Милан Јакшић
архивиста, Историјски архив у Панчеву

Урош Тајић
историчар сарадник, Историјски институт Београд

мр Биљана Ђорђевић
археолог, Народни музеј у Београду

др Милан Кољанин
Институт за савремену историју Београд

Олеж Романов
кустос – археолог, Народни музеј Краљево

Зборник радова
НАША ПРОШЛОСТ 10

Издавачи
НАРОДНИ МУЗЕЈ КРАЉЕВО
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ КРАЉЕВО

За издаваче
Драган Драшковић
Далибор Димитријевић

Лектура и коректура
мр Ана Гвозденовић

Превод
мр Најашиа Павловић
Мирјана Вукмановић

Графички уредник
Драган Пешић

Графичка припрема
Јован Анђионић

Штампа
Инџерклима – Графика

Тираж
600

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна Библиотека Србије, Београд

94(49711)

НАША прошлост : зборник радова = Our
past : collection of papers / уредници Драган
Драшковић, Радомир Ристић – Год. 1, бр.
1 (1964)- , – Краљево : Историјски
архив Краљево : Народни музеј Краљево,
1964-. – 24 cm

Часопис је имао прекиде у издажењу:
1965-1966, 1975-1985, 1990-1991, 1993-2004

ISSN 0550-4317 = Наша прошлост
COBISS.SR-ID 7210498